

*dr Monika Dorota Adameczyk*¹

Katedra Socjologii Wychowania i Edukacji Instytut Socjologii

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Przygotowanie do emerytury w kontekście rozwoju kapitału ludzkiego osób starszych – prezentacja wyników badania BALL – *Be Active through Lifelong Learning*

WPROWADZENIE

Prezentowane wyniki badań wypływają z analiz prowadzonych w ramach projektu BALL – *Be Active through Lifelong Learning* Erasmus+. Projekt zakłada opracowanie wytycznych oraz praktyk mających na celu jak najlepsze przygotowanie do emerytury osób w wieku przedemerytalnym, na tzw. wczesnym etapie trzeciego wieku, ze szczególnym uwzględnieniem odniesień do ich środowiska społecznego i kulturowego oraz konieczności ustawicznego kształcenia i dzielenia się wiedzą.

Celem podjętych w ramach projektu badań było m.in. zwrócenie uwagi na zasób wiedzy i doświadczeń ogromnej i stale rosnącej grupy osób w „trzecim wieku” oraz jej znaczenie zarówno dla jednostek, jak i całego społeczeństwa. Wyniki badań mają się przyczyniać do upowszechniania wspomnianej problematyki w całej europejskiej przestrzeni edukacyjnej poprzez światową sieć uniwersytetów trzeciego wieku. W projekcie uczestniczą cztery partnerzy: Efris Foundation, U3A Reykjavik, Lubelski Uniwersytet Trzeciego Wieku (LUTW) i jego sekcja gerontologii, Program Universidad Permanente de la Universidad de Alicante (UPUA) [<http://www.ball-project.eu/pl/content/final-materials>]. BALL to projekt unijny realizowany w ramach programu Erasmus+. Do jego celów szczególnych należało dostarczenie jednostkom i podmiotom instytucjonalnym odpowiednich narzędzi szkoleniowych w postaci wiedzy, kompetencji, umiejętności i materiałów, które pozwolą osobom zainteresowanym na lepsze przygotowanie się do emerytury i na czerpanie z niej przyjemności.

---

¹ Adres korespondencyjny: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin, e-mail: mdadamczyk@kul.pl.

Dla opracowania efektywnych i odpowiadających potrzebom tej grupy wiekowej narzędzi dokonano analizy poziomu przygotowania do emerytury i wejścia w „trzeci wiek” wśród obywateli UE na przykładzie trzech krajów: Hiszpanii, Islandii i Polski. Prezentowane opracowanie odnosi się do wybranych wyników badań przeprowadzonych w Polsce w 2015 r.

EDUKACJA W OKRESIE PÓŻNEJ DOROSŁOŚCI INWESTYCJĄ W KAPITAŁ LUDZKI

Spółeczeństwa europejskie się starzeją. Liczba osób w wieku poprodukcyjnym stale rośnie, co powoduje, że stają się one grupą odbiorców i konsumentów znacznej części usług i towarów². Z drugiej strony grupa ta jest dysponentem ogromnych zasobów kapitału ludzkiego w postaci wiedzy i umiejętności. Niestety potencjał ten w przypadku społeczeństwa polskiego pozostaje w znacznej mierze niewykorzystany, mimo iż ułatwia on tworzenie osobistego, społecznego oraz ekonomicznego dobrostanu tej części społeczeństwa. Za twórców teorii kapitału ludzkiego uznaje się G.S. Beckera, J. Mincera i Th.W. Schultza (lata 60. i 70. XX w.) [Matusiak, 2009, s. 312]. Teoria kapitału ludzkiego w sposób znaczący zmieniła pogląd na człowieka, w jej świetle człowiek ze swoimi umiejętnościami, kwalifikacjami, motywacją oraz zdrowiem jest postrzegany jako główne źródło sukcesu zarówno firmy, jak i całej gospodarki [Makowski, 2000, s. 11]. Międzynarodowe organizacje zajmujące się pomiarem i porównywaniem w skali międzynarodowej akumulacji kapitału ludzkiego, takie jak OECD, określają kapitał ludzki jako wiedzę, umiejętności, zdolności oraz inne właściwe jednostce atrybuty ułatwiające tworzenie osobistego, społecznego oraz ekonomicznego dobrostanu [OECD, 2001].

Z punktu widzenia przyjętych na potrzeby projektu BALL założeń teoretycznych najbardziej trafna wydaje się definicja kapitału ludzkiego zaproponowana przez R.S. Domańskiego. Definiuje on kapitał ludzki jako „zasób wiedzy, umiejętności, zdrowia i energii witalnej zawartej w społeczeństwie. Zasób ten jest dany przez genetyczne cechy danej populacji raz na zawsze, ale można go powiększać drogą inwestycji zwanych inwestycjami w człowieka: w ludzi, w kapitał ludzki, w ludzkie życie” [Domański, 1993, s. 19]. Przyjęcie takiej definicji kapitału ludzkiego nierozzerwalnie wiąże go z zagadnieniem uczenia się przez całe życie i koncepcją aktywnego starzenia się, które zakładają niezależną od wieku, stałą, dostosowaną do możliwości i potrzeb aktywność osoby ludzkiej [Przetacznik-Gierowska, Tyszkowa, 2000, s. 69].

² Zmiany strukturalne w demografii ludności UE w dużej mierze wynikają z uporczywie niskiego wskaźnika urodzeń i wzrastającej długości życia. Jak wskazują dane demograficzne, w 2014 r. w krajach UE żyło 506,8 mln ludzi, z czego niemal 94 mln było w wieku 65 lat i starszym. Osoby starsze stanowiły ponad 1/5 ludności we Włoszech, Niemczech i Grecji. W Polsce seniorzy to 17% całego społeczeństwa [Eurostat, 2015].

W koncepcji aktywnego starzenia się edukacja pełni co najmniej cztery funkcje: właściwą, zastępczą, społeczną i psychoterapeutyczną [Tylikowska, 2013, s. 24]. Funkcja właściwa polega na stałym aktualizowaniu i uzupełnianiu wiedzy i umiejętności osób dorosłych, przede wszystkim w zakresie nieobjętym programem szkolnym, a niezbędnym we właściwym wypełnianiu obowiązków i pełnieniu ról zawodowych i społecznych. Funkcja zastępcza realizuje się w przekazywaniu ludziom dorosłym takich wiadomości i rozwijaniu takich umiejętności, których nie zdobyli w czasie nauczania szkolnego. Przyswajanie nowej wiedzy i jej aktualizowanie oraz nabywanie i rozwój nowych umiejętności stanowią o utrzymaniu atrakcyjności osób starszych na rynku pracy. W tym sensie edukacja ogranicza zakres wykluczenia ekonomicznego i społecznego seniorów. Kontynuacja edukacji przez osoby starsze ma także funkcję społeczną. Po pierwsze – uczestnictwo w programach i przedsięwzięciach edukacyjnych kierowanych do osób starszych daje im poczucie inkluzji oraz ułatwia nawiązywanie nowych i utrzymywanie dotychczasowych więzi społecznych. Po drugie – nauka pomaga zwiększyć świadomość i wiedzę na temat zdrowia, zdobyć umiejętności obsługi nowoczesnych technologii codziennego użytku (np. internetu, elektronicznej bankowości), co wpływa na zachowanie przez seniorów niezależności i autonomii. Ponadto aktywność edukacyjna osób starszych wpływa na postrzeganie tej grupy w otoczeniu. Umożliwia przełamywanie stereotypowego wizerunku osoby w podeszłym wieku jako niesamodzielnej, niedołączonej, społecznie izolowanej i izolującej się. Udział w programach i przedsięwzięciach edukacyjnych ma dla seniorów również walor psychoterapeutyczny. Pozwala zachować sprawność intelektualną, która z kolei wpływa na opóźnienie procesów biopsychospołecznego starzenia się. Ponadto daje poczucie włączenia społecznego i przeciwdziała zachorowaniom na depresję, która na skutek alienacji społecznej często dotyka ludzi starszych [Aleksander, 1996, s. 263–264].

Aktywność intelektualna i fizyczna stanowi potencjalny motor napędzający osoby w okresie średniej i późnej dorosłości do dalszego rozwoju i produktywnego życia. Aby tak się stało, ważne jest stworzenie im oferty dostosowanej do potrzeb i możliwości tej grupy wiekowej. Konieczne jest w szczególności zapewnienie możliwości realizowania swoich pasji, kontaktowania się z innymi, a zwłaszcza uczenia się z ludźmi młodszymi. Szczególnie aktywność w szeroko rozumianym obszarze działań edukacyjnych uzmysławia seniorom, że mogą mieć plany na przyszłość i z powodzeniem rozwijać swoje zainteresowania.

Rozwój i aktywność osób starszych to korzyść nie tylko dla nich samych, ale również dla kraju. Zasoby zawarte w kapitale ludzkim, strukturalnym, społecznym i relacyjnym mogą być źródłem obecnego i przyszłego dobrostanu kraju [Solarczyk-Szwec]. Współczesne społeczeństwa i ich gospodarki oparte są na wiedzy i wymagają stałego wzmacniania kapitału ludzkiego. Jednym z elementów tego procesu jest inwestowanie w edukację na każdym etapie życia, któ-

ra determinuje nie tylko przebieg kariery zawodowej, ale też postawę wobec emerytury i tzw. późnej dorosłości. Pozytywne przeżywanie starości wymaga traktowania inwestycji w kapitał ludzki jako całozyciowego przedsięwzięcia.

WYNIKI BADAŃ BALL – METODOLOGIA

Zanim podjęto właściwe badania w trzech krajach uczestniczących w projekcie, przeprowadzono diagnozę sytuacji społeczno-demograficznej w każdym z nich. Na tej podstawie ustalono, że aby właściwie zaprojektować działania służące efektywnemu przygotowaniu do emerytury w przyszłości, należy zbadać dwie grupy osób: emerytów i osoby aktywne zawodowo. Pierwszą grupę zbadano, aby uzyskać informacje na temat tego, jak przebiegały przygotowania do emerytury w ciągu ostatnich lat. Drugą grupę zapytano o stan przygotowań obecnych, o dostępne dziś możliwości i rozwiązania. Przygotowano dwie wersje kwestionariusza ankiety dla dwóch badanych podgrup: pracujących i emerytów. Każda ankieta zawierała ponad czterdzieści pytań dotyczących tych samych zagadnień: przygotowania do emerytury, roli państwa i pracodawcy w przygotowaniu do emerytury oraz takich kwestii, jak życiowe, społeczne i ekonomiczne planowanie emerytury.

Przyjęta na potrzeby badania próba w przypadku Polski wynosiła 3000, zwrotność ankiet osiągnęła poziom 27%, czyli 822 osoby odpowiedziały na ankietę.

Tabela 1. Profil demograficzny uczestników badania

Profil demograficzny badanych [%]			
	N	Kobiety	Mężczyźni
Emeryci	467	81	19
Pracujący	355	80	20

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

STOPIEŃ PRZYGOTOWANIA DO EMERYTURY

Przygotowanie do emerytury na różnych płaszczyznach życia jest w sposób zasadniczy związane z inwestowaniem we własne zasoby kapitału ludzkiego. W przypadku prezentowanych wyników badań przyjęto założenie, że takie przygotowanie powinno objąć kilka ważnych płaszczyzn życia, m.in. finanse, uczenie się, rozwój osobisty. W celu określenia najistotniejszych z punktu widzenia respondentów obszarów przygotowań do emerytury poproszono o wskazanie takich sfer. Dwa obszary tematyczne są równie istotne dla emerytów i pracujących: zdrowie oraz rodzina i relacje społeczne. Dla pracujących ważny jest obszar ekonomiczny (36%), a w przypadku emerytów jest on istotny dla 1/5 badanych. Szczegółowe odpowiedzi zaprezentowano w tabeli 2.

Tabela 2. Obszary tematyczne ważne z punktu widzenia przygotowań do emerytury [%]

Jakie obszary tematyczne uważasz za najważniejsze w swoim własnym przygotowaniu do emerytury?		
	Emeryci	Pracujący
Ekonomia	18	36
Inteligencja emocjonalna	21	22
Rodzina i relacje społeczne	34	43
Zdrowie	55	71
Technologie informatyczne i komunikacyjne	19	27
Wypoczynek i kultura	37	31
Prawa i obowiązki	18	32
Zarządzanie czasem	46	34

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Uzyskane wyniki badań wskazują, że w przypadku finansowego przygotowania do emerytury (np. w postaci planu finansowego, stopniowego wchodzenia/planowania emerytury) zdecydowana większość tak pracujących, jak i emerytów była zdana na samych siebie i nie otrzymała wsparcia ze strony pracodawcy. 82% emerytów nie otrzymało od swojego pracodawcy oferty planu finansowego przygotowania się do emerytury. W grupie pracujących taka sytuacja spotkała 68% respondentów. W przypadku 74% emerytów pracodawcy nie zaproponowali żadnej pomocy w stopniowym przygotowaniu się do przejścia/planowania emerytury. Mimo iż zdecydowana większość badanych w obu subpopulacjach uważa, że za przygotowanie do emerytury odpowiada w pierwszej kolejności sam zainteresowany (47% – emeryci, 45% – pracujący), to pracodawcy są wskazywani jako podmiot istotny w tym procesie (34% – emeryci i 36% – pracujący).

Z badań sondażowych w Polsce wynika, iż Polacy nie podejmują refleksji na temat własnej starości, a jeśli już, to częściej wybiegają do niej w myślach kobiety niż mężczyźni [Omyła-Rudzka, 2012]. Starość, która w sposób oczywisty towarzyszy emeryturze, kojarzy się ogółowi Polaków z czasem wolnym, odpoczynkiem i pomaganiem rodzinie. Takie postawy wobec emerytury potwierdzają także wyniki prezentowanych badań. Dla 66% emerytów i 63% pracujących emerytura kojarzy się z czasem wolnym, a pomaganie rodzinie łączy z emeryturą 45% emerytów i 41% pracujących. Z uczeniem się, możliwościami, aktywnością, spełnianiem marzeń emerytura częściej kojarzy się emerytom niż pracującym. Co ciekawe, badania wskazują, że bardziej negatywnie o starości myślą osoby czynne zawodowo (uzależnienie od innych – 16% pracujący, 6% emeryci) niż sami emeryci doświadczający w zależności od wieku zmian towarzyszących procesowi starzenia.

Tabela 3. Skojarzenia związane z emeryturą [%]

	Emeryci	Pracujący
Czas wolny	66	63
Aktywność	56	33
Pomaganie rodzinie	45	41
Spełnianie marzeń	37	33
Uczenie się	36	16
Zły stan zdrowia	27	44
Autonomia	23	17
Możliwości	22	22
Samotność	17	19
Bieda	7	27
Uzależnienie od innych	6	16
Nuda	5	6

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Z przeprowadzonych badań wynika, że obie podgrupy badanej populacji negatywnie postrzegają przyszłą sytuację emerytów. Aż 78% pracujących i 72% emerytów jest zdania, że przyszłym emerytom będzie się żyło gorzej. Być może dlatego badani uważają, że przygotowanie do emerytury jest konieczne. Łączny procent odpowiedzi „tak” i „raczej tak” na pytanie o konieczność specjalnego przygotowania do emerytury wyniósł w przypadku emerytów 65%, a w przypadku pracujących 72%. Istotne jest też, że mimo iż ponad połowa badanych w obydwu podgrupach uznaje konieczność takiego przygotowania, to znaczący procent emerytów tego nie zrobił (40%), a niemalże co czwarty pracujący nie zamierza tego robić (22%). Czynnikiem, który w przypadku obu podgrup silnie stymulował myślenie o starości, była chęć rozwoju własnych zainteresowań/hobby.

Obie grupy bardzo wyraźnie wskazują na konieczność budowania pozytywnego wizerunku emerytury i – co ważne – w przypadku obu grup zatrudnianie osób w wieku emerytalnym jest najlepszym i najskuteczniejszym sposobem budowania pozytywnego wizerunku emerytury. Na pytanie: „Czy uważasz, że stosunek ludzi do emerytury powinien zostać zmieniony na bardziej pozytywny?”, aż 61% emerytów i 45% pracujących odpowiedziało, że tak – poprzez wyeksponowanie kompetencji i doświadczenia emerytów oraz przez danie im zatrudnienia.

PODEJMOWANE SPOSOBY PRZYGOTOWYWANIA SIĘ DO EMERYTURY

Należy wyraźnie podkreślić, że obie badane podgrupy deklarują brak wiedzy na temat oferty zajęć edukacyjnych przygotowujących do emerytury w ich miejscu zamieszkania. Na pytanie: „Czy znane ci są miejsca, w pobliżu twojego

miejsca zamieszkania, które zajmują się organizacją zajęć edukacyjnych mających na celu przygotowanie się do emerytury?” aż 74% emerytów i 80% pracujących odpowiedziało przecząco. Pracującym zadano jeszcze dodatkowe pytanie: „Czy chciałbyś uczestniczyć w zajęciach edukacyjnych, które przygotowują do emerytury?”. Zdecydowana większość, bo aż 73% badanych z tej podgrupy, odpowiedziała, że tak.

W obu badanych podgrupach stwierdzono wysoki deklarowany poziom wiedzy na temat korzyści płynących z metodycznego przygotowania do aktywnego starzenia się. Obie podgrupy kojarzą aktywność z ćwiczeniami fizycznymi i podróżami (60% emerytów i 54% pracujących w odniesieniu do ćwiczeń fizycznych i 61% emerytów i 42% pracujących w odniesieniu do podróży). Tym, co je różni, jest fakt, że emeryci częściej wskazują na edukację jako na formę aktywnego starzenia się. Odpowiadając na pytanie: „Jakie działania podejmiesz, by być aktywnym na emeryturze?”, 25% emerytów i 15% pracujących wymieniło edukację formalną.

Jedną z miar stanu kapitału ludzkiego jest poziom spójności społecznej. W przeprowadzonym badaniu aż 60% emerytów i 54% pracujących wskazało działanie w stowarzyszeniach jako formę aktywności na emeryturze. Taki rozkład odpowiedzi różni się znacznie od ogólnopolskich danych sondażowych. Jak wynika z danych *Diagnozy społecznej* z 2013 r., niewielka część respondentów angażowała się w działania na rzecz społeczności lokalnych (gminy, miejscowości, osiedla) – odsetek tych osób wyniósł 15,3% [*Diagnoza społeczna*, 2013]. Należy zaznaczyć, że w przypadku badania BALL badana populacja reprezentowała w znacznej mierze wykształcenie wyższe (54% emeryci, 49% pracujący) i pochodziła z miasta (emeryci 72%, pracujący 65%). Respondenci w większości byli związani z Uniwersytetem Trzeciego Wieku. W przypadku *Diagnozy społecznej* zaobserwowano, że im wyższy poziom wykształcenia, tym większe zainteresowanie tym, co dzieje się wokół, oraz większa chęć uczestniczenia w działalności społecznej (podstawowe i niższe – 5,9%, zasadnicze lub gimnazjalne – 12,4%, średnie – 16,2%, policealne i wyższe – 23,5%). W badaniach stwierdzono, że postawę obywatelską częściej wykazywali mieszkańcy dużych miast oraz wsi: 16,4% – miasta liczące ponad 500 tys. mieszkańców, 15,8% – wieś.

WNIOSKI

Z prezentowanych wyników badań wyłania się obraz dwóch grup różniących się nie tylko wiekiem i statusem na rynku pracy, ale również poziomem aktywności. Odzwierciedlają one pewne różnice społeczno-kulturowe wynikające z zachodzących w Polsce od 1989 r. przemian. Osoby będące na emeryturze wykazują co prawda wysoki poziom aktywności w obszarze działań edukacyjnych i stowa-

rzyszeniowych, jednak w przypadku przygotowań do emerytury charakteryzowały się w zdecydowanej większości biernością, zdając się na propozycje i pomoc ze strony pracodawców. Pracujący wyraźnie są bardziej aktywni w ewentualnym podejmowaniu takich działań. Postawa emerytów może się wiązać z doświadczeniem socjalizacji w systemie, który zakładał bierność i podległość pracowników. Z drugiej strony to emeryci są bardziej pozytywnie nastawieni do starości jako fazy życia. Badania wskazują, że bardziej negatywnie o starości myślą osoby czynne zawodowo niż emeryci doświadczający przecież w zależności od wieku zmian towarzyszących procesowi starzenia.

Co ważne, w opinii badanych pracodawcy jako podmioty wspierające przygotowanie do emerytury nie wypełnili swojego zadania. 82% emerytów nie otrzymało w żadnej formie pomocy w tworzeniu planu emerytalnego i w finansowym przygotowaniu do emerytury, w przypadku pracujących 68% z nich nie otrzymało takiej propozycji pomocy. Podobnie niekorzystnie wygląda sytuacja w kontekście przygotowania pracowników byłych lub obecnych do stopniowego wchodzenia w okres emerytalny.

Badani z obydwu podgrup wskazywali na podobne obszary zagadnień kluczowych z ich punktu widzenia dla właściwego przygotowania się do emerytury. Należały do nich: zdrowie, zarządzanie czasem, rodzina i relacje społeczne. W kontekście analizy sposobów bycia aktywnym na emeryturze można mówić o dwóch istotnych zagadnieniach. Obie podgrupy kojarzą aktywność z ćwiczeniami fizycznymi i podróżami. Tym, co różni obie grupy, jest fakt, że emeryci częściej wymieniają uczenie się (edukacja pozaformalna i formalna) jako formę aktywnego starzenia się. Na koniec należy podkreślić, że obie badane podgrupy deklarują brak wiedzy na temat oferty zajęć edukacyjnych przygotowujących do emerytury w ich miejscu zamieszkania.

BIBLIOGRAFIA

- Aleksander T., 1996, *Cele, kierunki i funkcje edukacji dorosłych* [w:] *Wprowadzenie do andragogiki*, red. T. Wujek, ITE, Radom–Warszawa.
- Diagnoza społeczna*, 2013, http://analizy.mpips.gov.pl/images/stories/publ_i_raporty/DS2013/Raport_glowny_Diagnoza_Spoleczna_2013.pdf (26.08.2016).
- Domański S.R., 1993, *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, PWN, Warszawa.
- Eurostat, *People in the EU: Who Are We and How Do We Live?*, 2015, <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/7089681/KS-04-15-567-EN-N.pdf/8b2459fe-0e4e-4bb7-bca7-7522999c3bfd> (20.01.2017).
- Makowski K. (2000), *Kapitał ludzki w skali mikroekonomicznej*, „Monografie i Opracowania SGH”, nr 470.
- Matusiak M., 2009, *Kierunki dyskusji nad kapitałem ludzkim w naukach społecznych* [w:] *Kapitał ludzki – innowacje – przedsiębiorczość*, red. P. Niedzielski, K. Poznańska, K.B. Matusiak, Wyd. Naukowe US, Szczecin.

- Omyła-Rudzka M., 2012, *Polacy wobec własnej starości*, CBOS BS/94/2012.
- Przetacznik-Gierowska M., Tyszkowa M., 2000, *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne*, PWN, Warszawa.
- Solarczyk-Szwec H., *Wysztalcenie jako czynnik włączania i wyłączenia społecznego*, <http://zawszeaktywny.byd.pl/userfiles/files/PUBLIKACJA%2011-WYKSZTA%C5%81CENIE%20JAKO%20CZYNNIK%20W%C5%81%C4%84CZANIA%20I%20WY%C5%81%C4%84CZANIA%20SPO%C5%81ECZNEGO.pdf> (26.08.2016).
- OECD, 2001, *The Well-being of Nations. The Role of Human and Social Capital*, <http://www.oecd.org/dataoecd/36/40/33703702.pdf> (26.08.2016).
- Tylikowska A., 2013, *Jak się starzejemy? – aspekty psychologiczne [w:] Edukacja osób starszych. Uwarunkowania – trendy – metody*, Stowarzyszenie Trenerów Organizacji Pozarządowych, Warszawa.

Streszczenie

W kontekście zasobów kapitału ludzkiego osób starszych równoległe z rozwojem aktywności społecznej tej grupy wiekowej postępować powinien proces zwiększania aktywności edukacyjnej, tego typu aktywność umożliwia bowiem nie tylko poszerzenie wiedzy i nabywanie nowych umiejętności czy kompetencji, ale pozwala również na aktualizację umiejętności czy wiedzy już posiadanej, co w sposób szczególnie wiąże się ze zdolnością i chęcią do aktywnego i umiejętnego przygotowywania do emerytury. Osiągnięcia edukacyjne osób dorosłych traktowane są jako wskaźnik wiedzy i umiejętności dostępnych w gospodarce. Szeroko rozumiana aktywność wzmacnia potencjał osób starszych w zakresie aktywnego udziału w życiu społeczeństwa poprzez płatne zatrudnienie, wolontariat, aktywny udział w życiu obywatelskim i zaradność w samodzielnym życiu. Artykuł prezentuje wybrane wyniki badania zrealizowanego w ramach projektu BALL (*Be Active through Lifelong Learning*) Erasmus + w trzech zasadniczych obszarach: postrzeganie emerytury i stosunek do niej, stopień przygotowania do emerytury w czterech zasadniczych obszarach: finansów, uczenia się, rozwoju osobistego i aktywnej emerytury i preferowanych formy działań przygotowujących do emerytury.

Słowa kluczowe: kapitał ludzki, aktywne starzenie się, przygotowanie do emerytury, uczenie ustawiczne

Preparation for retirement in the context of the development of human capital of older people – presentation of the results of the research, BALL – Be Active through Lifelong Learning

Summary

In the context of the human capital of older people in parallel with the development of social activity of this age group, the process of educational activity increasing should occur. This type of activity makes it possible not only to increase the knowledge and acquisition of new skills and competencies, but also to update already held skills or knowledge, which is especially associated with the ability and willingness to actively and skillfully prepare for retirement. Educational achievements of older people are considered as an indicator of knowledge and skills available in the economy. Widely understood activity enhances the potential of older people to actively participate

in the society through paid employment, volunteering, active participation in civic life and resourcefulness to independent life. The article presents the selected results of the research conducted within the project BALL (Be Active Through Lifelong Learning) Erasmus +, in three main areas: the perception of retirement and attitude towards it, the degree of preparation for retirement in four main areas: finance, learning, personal development and active retirement as well as preferred forms of actions to prepare for retirement.

Keywords: human capital, active ageing, preparation for retirement, lifelong learning

JEL: E24, H55